

KÖNYVHUZAMOK

Benke András

BESZÉLNI AKKOR IS, HA NEM LEHET

SZVETLANA ALEKSZIJEVICS: *CSEKNOBILI IMA*.

BP., EURÓPA, 2016.

SCHEIN GÁBOR: *SVÉD*. BP., PESTI KALLIGRAM, 2015.

Szvetlana Alekszijevis *Csernobili ima* című dokumentumregénye túlnyomórészt monológokból áll. Ez az egyszerű kijelentés, illetve az erre utaló szerzői/szerkesztői eljárás egy olyan szimptomatikus jelenség lenyomata, ami alapjaiban rendít meg és forgat ki, lehetetlenít el bármiféle racionalizálást, hivatalos állásfoglalást, értelemrögzítést. Ezzel együtt pedig igazodni látszik ahhoz az irracionális, abszurd és megmagyarázhatatlan kollektív tragédiához, ami a szó szoros értelmében nem akar elmúlni. Ahogy a kötet fülszövegében írja: „Csernobil ma is aktuális. És aktuális lesz még 48 ezer évig.”

Alekszijevis több mint két évtizedet szánt a téma feldolgozására, hogy az igencsak vaskos könyv sokszor redundáns, máskor meglehetősen szét-tartó, heterogén, szubjektív és partikuláris elbeszélései úgy feszítsék szét a kötet kereteit, ahogy minden idők legnagyobb atomerőmű-katasztrófája robbantotta fel az időt. „Egyik pillanatról a másikra használhatatlannak bizonyult a múlt: nem volt benne semmi, amire támaszkodhattunk volna...” Ugyanis ahogy haladunk előre a több mint száz, egyéni hangon, mindenféle közbeékelés vagy megszakítás nélkül elmesélt sorstragédián, tanúságtételen, történetfoszlányon, maga az esemény úgy fedődik el, és válik mindinkább abszurdá.

1986. április 26-án éjjel tűz üt ki az ukrán–fehérorosz határon található csernobili atomerőmű négyes reaktorában. A mozgósított tűzoltók mindenféle védőfelszerelés nélkül mennek tüzet oltani, egyszerű rutinfeladat, reggelre már csak az erőmű belsejében található radionuklidok, valamint a beszakadt bitumentetőzet izzik több ezer fokon, ez azonban már közvetlen

veszélyt nem jelent a lakosságra. Ekkor legalábbis mindenki így hitte. Alekszijejics gyorsan lefutja a kötelező köröket: újságcikkek, adatbázisok, archívumok, számadatok sorakoznak a kötet elején. Ezek azonban csupán egy olyan feneketlen örvényt fednek el, ami mögé nem szívesen tekint senki, a szerző szerint ugyanis maga a tudat kapitulált Csernobilnál. Teljeséggel megmagyarázhatatlan és fölfoghatatlan: a baráti atom öl; a föld, a víz, a levegő mérgezett; a föld termőrétegét „önkéntes” likvidátorok a földbe temetik, máshol egész házakat ásnak el; a zónában maradt állatokat módszeresen leölik; a sugárzás nem látható és nem érzékelhető, de a halottakat több rétegű fémkoporsókba temetik, már tőlük is félni kell. „Kitágult a háromdimenziós világ, én pedig nem találkoztam olyan vakmerőkkel, akik továbbra is készek lettek volna fölesküdni a materializmus bibliájára.”

Ez a kötet tehát – legalábbis a fülszövegben levő megnevezés szerint – úgy dokumentumregény, hogy a benne található témérdek, különböző perspektívából elbeszélte történet sokkal inkább szól az értelem totális csődjéről, mint akár (legalább) az értelemkeresés sorozatos kudarcáról. A csernobili ember sűrű zónájában botorkálnak ezek az elbeszélések – özvegyek, a kiürített területekre visszaszökő lakosok, likvidátorok, katonák, gyerekek, ápolónők, tanárok, parasztok, politikusok és egyetemi tanárok tanúságtételei. A zónában lakó szovjet emberből csernobili ember lesz ugyanis, egy olyan anomália, akitől mindenki irtózik, sokan mégis ellenállhatatlan, perverz vágyat éreznek, hogy a saját szemükkel láthassák, hogy biztonságos távolból ugyan, de mégiscsak a történelem résztvevőinek érezhessék magukat. A kötet utolsó, *Epilógus helyett* című fejezete pontosan erre a jelenségre reflektál, amit a szerző kijeji utazási irodák 2005-ös csernobili katasztrófa-, illetve horrturizmusra csábító újsághirdetéseiből montázsol össze. Ezzel a nagyon finom kritikai gesztussal emlékeztetve az olvasót arra, hogy esetlegesen mi is lehetett az előzetes motivációja, amikor ezt a dokumentumregényt a kezébe vette. „Azt hiszik, agyrém az egész? Tévednek, nagy kereslet van a nukleáris turizmusra, különösen Nyugaton. Az emberek új, erős élményekre vágnak, ilyet pedig már kevés helyen találnak a világon, mert már túlságosan belakták, és könnyen hozzáférhető. Unalmas lett az élet. Kellene valami örökérvényű...”

Az abszurdba, ezzel együtt pedig a személytelen horrorba átforduló adatolásokkal, narratívákkal szemben az Alekszijejics által megszólaltatott személyek visszakövetelik a szubjektív megszólalás és jelentésadás jogát. Ezért is lesz annyira fontos, hogy minden egyes monológ végén megtudhatjuk az elbeszélő nevét, a szerző kérdéseit azonban sose halljuk, Alekszijejics

deklaráltan egyfajta mediátori, szerkesztői pozícióba vonul vissza. És – nagyon helyesen – elkerüli azt a zsarnoki gesztust, hogy ő beszéljen mások helyett. Így a megszólalók hangsúlyozottan egy szinten levő – hiszen korra, etnikumra, társadalmi pozícióra történő különbségtétel nélkül követik egymást megszakítások nélkül az egyes történetek – elbeszélései alkotnak végtelenen szétördelt, szubjektív, valahol mégis egy irányba tartó alternatív csernobili narratívá(ka)t.

Az egyes történetfoszlányok így már nem csupán adalékanyagként szolgálnak az Esemény körülményéhez, vagyis egy katasztrófaelbeszélés túlesztétizált, regényesített, lineáris megírásához. Bár magához az Eseményhez mindegyikük szervesen kapcsolódik, a kötet szerkezete mégis inkább rizomatikusnak nevezhető. Egy olyan szövevényes, szabálytalan hálózathoz hasonlítható leginkább, amelynek nincs eleje, középpontja és vége, tehát teljességgel hierarchia mentes. Egy örök érvényű zónává változik, amelyből nincs kivezetés, Csernobil ugyanis indirekt módon nem csupán a Szovjetuniót robbantotta fel, hanem az idő- és a térérzékelésünket is.

Meglehetősen más eszközökkel és perspektívából, de a Szvetlana Alekszijejics által élesen felvetett történeti, politikai és szubjektív narratívák egymáshoz való viszonyának problematizálásához hasonlóan ír, tematizál Schein Gábor is *Svéd* című regényében. A történelminek és társadalmi minak nevezhető tapasztalatoknak itt is kiemelt egzisztenciális tétjük van, még akkor is, ha az említett eseményeket nem az éli át, akinek később létkérdéssé válik, hogy valamiképpen viszonyuljon hozzájuk. Sőt, Alekszijejicsot parafrázálva azt mondhatnánk, hogy őt is csak annyiban érdeklik a „tények”, amennyiben azokat, ha sokszor nagyon áttételesen is, de valamiféleképpen szubjektumokhoz, konkrét élettapasztalatokhoz lehet kapcsolni. Ezért sem mellékes, hogy Schein kötete a következő, meglehetősen feszes, lényegre törő mondattal indít: „Grönewald úr tíz nappal a halála előtt üzenetet küldött Budapestre Bíró doktornőnek, hogy haladéktalanul szálljon repülőre, és anélkül, hogy utazása céljáról bárkit értesítene, azonnal keresse föl.”

Jelzésértékűnek nevezhető, hogy a regény során két alkalommal is a halál, illetve annak közelsége válik az események katalizátorává. Grönewald úr ugyanis végstádiumú májrákosként írja meg sürgető levelét Bíró doktornőnek. A levél megszületéséig vezető út is egy halálesettel kezdődik azonban, hiszen a stockholmi öregúr csupán azt követően kezdhet nyomonzni fogadott fia, Ervin múltja után, hogy felesége, akivel előzőleg ígéretet tettek egymásnak, hogy soha senkinek nem fognak beszélni arról, hogy a fiú hogyan is került hozzájuk, elhalálozik.

A svéd külügynél dolgozó öregúr feleségével, Teresával egy, az '56-os forradalom miatt felállított ausztriai menekülttáborból „vásárolja meg” az alig hároméves magyar fiút, aki nagynénjével együtt kerül oda, így még csak az anya keresztnéve sem ismert. Míg azonban Alekszijevec regényében valóságos, név szerint azonosítható emberek története képezik a tanúságtétel alapjait, addig Schein Gábor kötetében a különböző – olykor deklaráltan fiktív, máskor valóságos történetekkel felruházott – tárgyak kerülnek központi pozícióba. E tény azonban nem csupán azért bír kiemelt jelentőséggel, mert a kötet tárgyi valóság, dokumentum-, illetve adatcentrikussága illeszkedni látszik egyfajta krimi-szüzsébe, amit az egyébként is szenvedélyes gyűjtő és archiváló Grönewald úr indít be. Hiszen ahogy Smid Róbert megjegyzi, a *Svéd* a manapság igencsak kelendő antikvarianizmust, illetve archivatudományt érti újra,* sőt e két diszciplína által szolgáltatott diszpozíciót vezérelvévé is avatja.

A regény fent említett jellegzetességére, vagyis egy kényszeres értelemkonstrukció által történő megjelölhetőség, címkézés vágyára utal már a cím is. Eldönthetetlen ugyanis, hogy milyen minőségben szerepel itt ez a név, hiszen a szóban forgó karakterek közül legalább annyian kötődnek Magyarországhoz, mint Svédországhoz, továbbá az események helyszíne sem kiemelten csak az egyik ország területe. Sőt, pontosan az akaratán kívül emigrált és svédde szocializált fiú identitásának problémája lesz a regény egyik központi eleme. Ez a maga egyszerűségében is rendkívül bravúros, önreflexív és pontosan ezért kényszerű címadás vezet be minket egy olyan történelmi tapasztalatok, illetve az ezeket jelző dokumentumok, tárgyi emlékek bonyolult hálózata által strukturált világba, ahol valami csak akkor bírhat értékkel, ha ugyanakkor valamiféle történettel is felruházható.

Mint kiderül, Ervin zsidó származású anyját, Stiller Annát több alkalommal is paranoid skizofréniával kezelték abban az éppen megszűnőfélben levő elmeegógyintézetben, ahol Bíró doktornő is dolgozik. Ő lesz az, aki különböző kórlapokból, feljegyzésekből, illetve Ervin anyjának vallo-másaiból egy olyasfajta dossziét montíroz össze, melyet a fiú és szülőanyja előtörténetének vagy – jobb szó híján – múltjának lehetne nevezni. A kötet végén átadják a dossziét, az olvasó azonban már nem lehet tanúja annak a pillanatnak, amikor a fiú elkezd tanulmányozni azt, annak ellenére, hogy az előző fejezetekben ő maga már megismerkedhetett tartalmával. Ez

* Smid Róbert: Válassz egy tárgyat – és találd hozzá történetet. *Műút*, 2015/9. ONLINE: <http://www.muut.hu/?p=15053> (2017.01.11.)

azért sem válik lehetségessé, mert az említett dokumentumot, a kollektív traumákkal szorosan összefüggő, az örületig – azután meg valószínűsíthetően a halálig – hajszolt személyes sorstragédiát nem lehet egyetlen koherens elbeszéléssé szelídíteni. Hogyan is lehetne megértetni egy Svédországban szocializálódott fiúval, hogy anyja a forradalom során miért mentegette annyira Rákosit, miért félt Kádár feltételezett antiszemitizmusától, vagy jelentette fel magát az állambiztonságnál, mert megtetszett neki egy Nyugaton gyártott sárga kabát?

Mindkét kötet alapvető sajátossága tehát az a mélységesen emberi tulajdonság, amely a traumatikus tapasztalat jelölésével, nyelvi keretek közé való szorításával igyekszik megszelídíteni, elviselhetővé tenni azt. Bármennyire emberfelettinek, lehetetlenek is tűnik ez a feladat, emlékeznünk kell e helyen Alekszijevecs egyik interjúalanyának megállapítására, aki monológja végén azt mondta, hogy amíg beszélhetett, addig sem érezte magát annyira magányosnak.